

OSMANLI DEVLETİNDE MALİ BUNALIM VE SEBEPLERİ

Hakan AY(*)

ÖZET

Osmanlı Devleti, 16.yy'dan başlayarak 19.yy'a kadar birçok mali problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemlerin neticesinde de 19.yy. dan itibaren Devletin dağılma dönemi başlamıştır. Bu dağılmanın tabiki birçok faktörleri mevcuttur. Bunların en önemlileri arasında, Batıda meydana gelen Reform ve Rönesans fikir hareketlerine zamanında iştirak edilememesi veya kendi bünyesinde bu tarzda bir fikir hareketini meydana getirememesidir. Ayrıca Batıda buhar kuvvetinin keşfolunmasıyla sermaye birikimi başlamış bu sayede de Batının sanayisi devamlı gelişme göstermiştir. Bu alanlarda yeniliklere ayak uyduramayan Osmanlı Devleti ile Batı arasında iktisadi bakımdan oldukça büyük bir fark oluşmuştur.

Öte yandan savaşlar ve iç karışıklıklar, Devleti birçok kayıplara uğratmıştır. Savaşların bir sonucu olarak ta Anadolu'da meydana gelen karışıklıklar, Devleti oldukça sıkıntıya sokarken, mali durumunda bozulmasına neden olmuştur.

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde gerek zamanla ortaya çıkan bazı yapısal bozukluklar gerekse-ve asıl olan- dış etkiler sonuunda özellikle 18.yy'ın ikinci yarısından sonra ekonomik ve siyasi birtakım bunalımlar başlamıştır.

Her devletin bünyesinde zaman zaman görülen bu bunalımlar Osmanlı Devleti'ninde son dönemlerinde sosyal ve ekonomik çöküntülere neden olmuştur.

(*) Araş.Gör. D.E.Ü -İ.İ.B.F.-Maliye Bölümü

Osmanlı Devletini mali, sosyal ve ekonomik bunalıma iten nedenler oldukça fazladır. Bunların başında Tımar sisteminin bozulması ve Ayan sınıfının ortaya çıkması gelmektedir. Tımar sisteminin bozulması ve ayan sınıfının ortaya çıkması gerek sosyal gerekse ekonomik ve mali yapıda ağır tahribata yol açmıştır. Ancak, Osmanlı Devletini asıl za'fa uğratan ve bunalıma sürükleyen faktörlerin en önemlilerinden biri de kapitülasyonlar olmuştur. Fatih ve Kanuni dönemlerinde yabancılara "bahş" şeklinde verilen bu imtiyazlar ticari canlılığının devamını temine yönelik olmakla birlikte, mali ve ekonomik tahribata yol açmamış, tersine bu amaca uygun etkiler meydana getirmişti. Kapitülasyonlar; asıl 19.yüzyıldaki kötü yöneticiler yüzünden ekonomik ve sosyal yapıyı tahrip eder hale gelmiştir.

Osmanlı Devletini güçsüz duruma düşüren çeşitli faktörler mevcuttur. Bu faktörler çalışmamızda oldukça geniş yer tutacağından biz daha çok Osmanlı Devletini mali bunalıma düşüren sebeplerin, bir kısmını incelemekle yetinmiş olacağız. Bu nedenle, Osmanlı Devletini mali bunalıma düşüren faktörlerden özellikle Tımar sisteminin bozulması, kapitülasyonlar, dış borç ve askeri harcamalardaki artışlar, mali sistemin ve maliye teşkilatının bozukluğu, enflasyon ve kağıt para rejimi ve nihayet üretimin yetersizliği ve gelir düşüklüğü gibi konuları ayrı başlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

I. OSMANLI DEVLETİNİN EKONOMİK VE SOSYAL SORUNLARI

16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin gerek yönetim ,gerekse sosyo-ekonomik bakımından karşılaştığı iç ve dış şartlar, devletin bazı sorunları çözmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştı. Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bu bunalımlar, dönemin düşünürlerini ve devlet yöneticilerini çözümler aramağa yöneltmişti. Bu arada bazı devlet ve fikir adamları padişahlara ve sorumluluk taşıyan devlet görevlilerine risaleler ve layihalar sunmaya başlamışlardı (Yücel, 1988; 51).

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, iktisadi duruma paralel olarak Osmanlı Devleti'nin maliyesi de hayli sağlamdı. Kanuni'den sonra, devletin siyasetde olduğu gibi, ekonomik olarak da zayıf düştüğü görülür. Nihayet 18. yüzyılın talihsiz savaşları (Ruslar, Fransızlar ve İngilizlerle yapılan savaşlar) ile Osmanlı Devleti'nin mali vaziyeti o kadar sarsılmıştı ki, III. Selim zamanında dış ülkelerden istikraz akti ile devlet maliyesini düzeltme çareleri aranmasına rağmen yapılan bu teşebbüslerden müspet bir netice alınamamıştı. III. Selim' in tahta geçtiği sıralarda, Osmanlı toplumu, kendi ihtiyacını memleketinden tamamı ile temin edemeyecek bir hale gelmişti. III. Mustafa zamanından beri bazı harbiye levazımatı için bile dış

Osmanlı Devletini mali, sosyal ve ekonomik bunalıma iten nedenler oldukça fazladır. Bunların başında Tımar sisteminin bozulması ve Ayan sınıfının ortaya çıkması gelmektedir. Tımar sisteminin bozulması ve ayan sınıfının ortaya çıkması gerek sosyal gerekse ekonomik ve mali yapıda ağır tahribata yol açmıştır. Ancak, Osmanlı Devletini asıl za'fa uğratan ve bunalıma sürükleyen faktörlerin en önemlilerinden biri de kapitülasyonlar olmuştur. Fatih ve Kanuni dönemlerinde yabancılara "bahş" şeklinde verilen bu imtiyazlar ticari canlılığının devamını temine yönelik olmakla birlikte, mali ve ekonomik tahribata yol açmamış, tersine bu amaca uygun etkiler meydana getirmişti. Kapitülasyonlar; asıl 19.yüzyıldaki kötü yöneticiler yüzünden ekonomik ve sosyal yapıyı tahrip eder hale gelmiştir.

Osmanlı Devletini güçsüz duruma düşüren çeşitli faktörler mevcuttur. Bu faktörler çalışmamızda oldukça geniş yer tutacağından biz daha çok Osmanlı Devletini mali bunalıma düşüren sebeplerin, bir kısmını incelemekle yetinmiş olacağız. Bu nedenle, Osmanlı Devletini mali bunalıma düşüren faktörlerden özellikle Tımar sisteminin bozulması, kapitülasyonlar, dış borç ve askeri harcamalardaki artışlar, mali sistemin ve maliye teşkilatının bozukluğu, enflasyon ve kağıt para rejimi ve nihayet üretimin yetersizliği ve gelir düşüklüğü gibi konuları ayrı başlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

I. OSMANLI DEVLETİNİN EKONOMİK VE SOSYAL SORUNLARI

16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin gerek yönetim ,gerekse sosyo-ekonomik bakımından karşılaştığı iç ve dış şartlar, devletin bazı sorunları çözmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştı. Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bu bunalımlar, dönemin düşünürlerini ve devlet yöneticilerini çözümler aramağa yöneltmişti. Bu arada bazı devlet ve fikir adamları padişahlara ve sorumluluk taşıyan devlet görevlilerine risaleler ve layihalar sunmaya başlamışlardı (Yücel, 1988; 51).

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, iktisadi duruma paralel olarak Osmanlı Devleti'nin maliyesi de hayli sağlamdı. Kanuni'den sonra, devletin siyasetde olduğu gibi, ekonomik olarak da zayıf düştüğü görülür. Nihayet 18. yüzyılın talihsiz savaşları (Ruslar, Fransızlar ve İngilizlerle yapılan savaşlar) ile Osmanlı Devleti'nin mali vaziyeti o kadar sarsılmıştı ki, III. Selim zamanında dış ülkelerden istikraz akti ile devlet maliyesini düzeltme çareleri aranmasına rağmen yapılan bu teşebbüslerden müspet bir netice alınamamıştı. III. Selim' in tahta geçtiği sıralarda, Osmanlı toplumu, kendi ihtiyacını memleketinden tamamı ile temin edemeyecek bir hale gelmişti. III. Mustafa zamanından beri bazı harbiye levazimatı için bile dış

ülkelere müracaat ihtiyacı duyuluyordu. Avrupa'da ekonomik alanda meydana gelen gelişmelere Osmanlı Devleti ayak uyduramamıştı. II. Mustafa devrinde başlayan bazı sınıai teşebbüslerde, iyi idare edilemediklerinden ilerleme kaydedilememişti. Ekonomik alanda Avrupa ile rekabet edememek, maliyece de tabii ki uygulanamamış ve bu zaaf dış ülkelerle yapılan savaşları ve iç karışıklıkları büsbütün arttırmıştı (Akçura, 1988; 4).

Osmanlı Devletinin dağılma devri bilindiği gibi 19. asırda başlamıştır. Bu dağılmanın aşağıda özet olarak belirtilen birçok nedenleri vardır. Örneğin:

1- Batıda Reform ve Rönesans denilen fikri hareketler meydana gelip yayıldığı zaman, Osmanlı toplumu bu harekete iştirak edememişti,

2- Batılı ülkeler geniş denizlere seferler tertip edip, sömürgeler elde ederek servet ve güçlerini arttırdıkları 16. asırda, Osmanlı Devleti'nin sömürgeci bir devlet olmaması nedeniyle böyle bir politika takip etmemişti,

3- Devletin çok geniş sahaya yayılmış olması, merkezi yönetimin tüm ülkede kontrolü tamamıyla sağlayamaması, zaman ki savunma araç ve gereçleri nedeniyle imkansız hale gelmesinden, iyi ve muntazam bir idarenin yeterli düzeyde kurulamaması,

4- O zamanki usullerle ülke içinden toplanan gelirlerin yeterli olmaması nedeniyle, savaş ve istilaların bir gelir kaynağı sayılarak, sonu gelmeyen savaşlara girişilmesi,

5- Bu süregelen savaşlar devlet bünyesini zaafa uğratmış, barış dönemlerinde yönetimin ve düzenin bozulmasında önemli bir rol oynamıştır.

6- 17. asır ortalarından sonra, savaşlar gelir kaynağı olmaktan çok büyük masraflara neden olması,

7- 17. ve 18. asırlarda başarısız savaşlar ile, devletin önemli gelir temin eden ve ahalisinin ekserisi hıristiyan olan eyaletlerden bir kısmının elden çıkması ve devletin kudret, nüfuz ve otoritesinin zayıflaması,

8- Kanuni Sultan Süleyman döneminde ticari amaçlarla getirilen ve 1. Mahmut döneminde bir tür sömürüye dönüşen kapitülasyonların Osmanlı dış ticaretini olumsuz yönden etkilemesi ,

9- Savaşların mağlubiyetle sonuçlanması, ekonomik sıkıntının

Osmanlı toplumunda meydana getirdiği hoşnutsuzluk ve devlet yönetiminde gittikçe artan suistimallerin neticesi, yöneticilerle halk arasında ortaya çıkan güvensizlik duygusu,

10- 19. asırda üretime uygulanan buhar gücünün etkisiyle Batıda servet ve sermaye birikimi sonucu büyük sanayi kuruluşlarının doğması ve bunlara karşı doğunun küçük sermayeli ve zenaat şeklinde işleyen üretim sisteminin rekabet edememesi,

Belirtilen bu nedenler bir devletin ekonomik ve sosyal yönden çökmesi sonucunu doğurabilecek nedenlerdir. Bununla beraber bütün bu problemlerle karşılaşan Osmanlı Devleti 18. asırdan sonra dahi, devamlı küçülmüş ve zayıflamışsa da, birbuçuk asıra yakın varlığını sürdürebilmiştir (Akdura,1988;6-9).

Osmanlı Devleti'nin genel bir yapısına göz attıktan sonra şimdi de 19. asırda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumunu kısaca gözden geçirelim:

A-Siyasi Durum

1809 yılında Ruslarla tekrar savaşmaya başlayan Osmanlı Devleti, yenilgilerin birbirini takip etmesi üzerine 1812 yılında Bükreş Antlaşmasını yapmak zorunda kalmıştı. 1814 yıllarından itibaren de Rusya ve Batılı ülkeler tarafından din ve mezhep ayrılıkları körüklenmek suretiyle Osmanlı Devletini zayıflatmak ve parçalamak yönünde çalışmalar başlatılmıştı. Din ve mezhep ayrılıklarına yönelik bu tahrikler, milliyetçilik hareketlerinin desteklenmesiyle de birleşince devletin her tarafı kısa bir süre sonra kaynamaya başlamıştı. 1820'de Yunanlıların bağımsızlık amacıyla başkaldırmaları bastırılmışsa da, bir müddet sonra tekrar isyan etmişlerdir. 1827 yılında yıllık vergi ödemek suretiyle, Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi konusunda baskı yapılmış, ancak Osmanlı Devleti'nin teklifleri reddetmesi üzerine müttefikler Osmanlı Devleti ve Mısır donanmalarına saldırmışlar ve Osmanlı donanmasını yakmışlardır. Hemen ardından başlayan Osmanlı-Rus savaşı, kaldırılan Yeniçeri Ocağının yerine henüz güçlü ve düzenli bir ordu kurulamaması nedeniyle, Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile sona ermiştir (Tekir, 1987; 3)

1830'da Fransızların Cezayir'i işgal etmesinin ardından 1832'de de Mısır Valisi M.Ali Paşa oğlu İbrahim paşayı ordusu ile Suriye'ye saldırttı. Bursa'ya kadar ilerleyen İbrahim Paşa kuvvetleri Ruslar'dan alınan yardım sonucu durdurulabilmiştir. Fakat Boğazı tutan Ruslar ise İngiliz ve Fransızların baskısıyla Boğaz'ı terketmek zorunda kaldılar. M.Ali Paşa artık vergi ödemeyeceğini söyleyerek bir nevi bağımsızlık ilan

etti. M.Ali Paşa İngilizlerin arabuluculuğunu kabul etmeyerek İngilizlerin saldırısına maruz kaldı ve savaşı kaybetti. Bu yenilgiden sonra M.Ali Paşa vergilerini ödemeyi kabul etti (Sayar, 1977; 166).

Arabistan'da, taasup yüzünden müstakil bir mezhep haline gelen Vehhabiler Mekke ve Medine şehirlerini kontrollerinde tutmakta ve hatta gitmeye mani olmakta idiler. Eflak ve Boğdan cizye için pazarlık yapıyor, itaat etmek istemiyordu. Suriye ve Arabistan hükümdarlık kurmayı düşlüyordu. Yunanistan'ın isyanı, Edirne andlaşmasının ağır şartları ve yukarıda belirttiğimiz bütün bu olaylar maliye idaresine son derece zarar veriyordu (Velay, 1978; 24). Osmanlı Devleti içinde bu siyasi şartları yaşarken, 1839 yılında ekonomik, mali, siyasi ve sosyal bazı reformları gerçekleştirmek için Gülhane Hattı Hümayun-u ile Tanzimat Fermanının ilan edildiği görülür. Bu arada da Kırım Savaşı patlak verir (Tekir, 1987; 5).

Kırım Savaşı bu islahat tecrübelerinin, dağınık ve tertipsizce bir şekilde yapılan bu denemelerin devam ettiği bir sırada patlamıştır. Fakat Kırım savaşı başka bakımdan da Türkiye tarihinde yeni **bir devir açmıştır**. Osmanlı Devleti bu sırada içinde bulunduğu inzivadan çıkmıştır. Osmanlı Devleti iki büyük devletin müttefiki olmuştur. Batının büyük piyasalarıyla münasebete girmiştir (Morowitz, 1978; 17).

B- Ekonomik Durum

19.yüzyılda buharla çalışan makinaların imali ile üretimde büyük bir patlama meydana gelmiş ve bunu takiben elektrik ve petrolün kullanılması bu gelişmeyi daha da hızlandırmıştır.

Buhar gücünün, elektrik ve petrolün kullanımı ile batı ekonomilerinde büyük bir gelişme meydana gelmiştir. Batıda ki bu gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, batıdan sanayi maddeleri satın alarak gıda maddesi satmaktan başka bir şey yapamamıştır.

Batıda bütün bu gelişmeler meydana gelirken, Osmanlı Devleti'nde süregelen savaşlar devletin maliyesinde bir çok karışıklıklar meydana gelmiştir. Vergilerin tahsilinde düzensizlik ve karışıklık, basit bütçe gelirlerinin yetersizliği, bütün kamu hizmetlerinin karşılanamaması, bir taraftan sıkışan ve bu yüzden geçici acil çarelere başvuran hazinenin telaşı ve şaşkınlığı ülkenin başına önemli dertler açmaktan geri kalmamıştır (Velay, 1978; 24-25).

1825 yılında Yeniçerilerin imha edilmesi ve Yeniçeri ocağının

kapatılması devletin siyasi ve mali bakımdan kalkınacağı ümidini uyandırmıştı. Ancak birbirini takip eden isyanlar ve savaşlar bu ümitleri boşa çıkarmıştı.

Edirne Barış Anlaşmasının şartları, Osmanlı Devleti için çok ağırdı. Rus sarayına gönderilen bir heyet bu şartlardan önemli bir kısmının hafifletilmesini temin etmiştir. Bılahare, çarın müsamahası sayesinde, harp tazminatı 1836'da tasfiye edildi (Morawitz, 1978; 13).

1839 yılında Abdülmecit'in tahta geçtiği zamanlarda mali reform uygulamaya konulmaya çalışılmışsa da devlet bütçesinin bulunmayışı yüzünden, hesapsız harcamaların meydana getirdiği 1844 ve 1851 yıllarındaki mali bunalımlar, devlet gelir ve giderleri arasındaki dengeyi altüst etmiştir. 1851-1852 yıllarındaki büyük mali bunalım dolayısıyla hazırlanan bir lahiya da devlet masraflarının sürekli şekilde artışına karşılık gelirlerin tahsilinde çekilen büyük güçlükler ve tahakkuk ettirilen vergilerin mükelleflerden tahsil edilmemesi yüzünden her yıl biriken alacak bakiyelerinin çoğalmasından ve ödenemeyen borç miktarının da yıllık varidatı aşmış bulunmasından söz edilmektedir (Sayar, 1977; 187-188).

Öte yandan yabancı tüccarlara ticaret ve ekonomi alanında kapitülasyonlarla verilen imtiyazlar, onlara Türk tüccarlarının karşısında bir üstünlük sağlamaktaydı.

Olaylar, kapitülasyonların dinsel, siyasi, yasal ve ekonomik şartlarının Türk ekonomisinin zayıflamasına köklü etkiler yaptığını göstermektedir. Kapitülasyonların ekonomik şartlarına ve hükümlerine göre, yabancılar serbestçe mal ithal ve ihraç ediyor, serbest dış ve iç ticaret yapıyor, yabancı gemiler Türk limanlarına serbestçe mal taşıyor, bir limandan ötekine serbestçe dolaşiyor, gümrük vergilerini kendilerine uygun, ama ülkeye ağır gelen şartlara bağlıyordu (Nebioğlu, 1986; 29).

II - OSMANLI DEVLETİNDE MALİ BUNALIM VE SEBEPLERİ

Savaşlar ve iç karışıklıklar, Osmanlı Devleti'ni maddi ve manevi kayıplara uğratmış; toprak kayıplarının yanı sıra ülkenin idari, mali, ekonomik, adli ve sosyal bakımdan düzenini bozmuştur. Yapılan savaşların bir sonucu olarak da, Anadolu'da yer yer karışıklıklar çıkmış, iç düzen bozulmuştur. Devletin bu karışıkları önlemek için uzun bir mücadeleye girmesi, mali durumunda bozulmasına ve sıkıntılara düşülmesine zemin hazırlamıştır (Halaçlıoğlu, 1988; 29). Askerlerin ulufeleri (maaşları) ve savaşların başka giderleri, Devlet hazinesini bomboş bir hale getirmiştir. Hazineye gelir bulup bu giderleri karşılamak için, türlü

türlü vergiler çıkarılıp salınmıştır (NuriPaşa, 1980; 127). Devlet ekonomisinin bozulması, bazı iç ihtiyaç maddelerinin dışarıdan sağlanmasına yol açmış ve bu sayede de bir kısım paranın yurt dışına çıkması, mali istikrarsızlığın daha da büyümesine yol açmıştır.

Tanzimatla birlikte uygulanmaya çalışılan ekonomik ve mali politikalar içine düşülmüş olan bunalımların daha da artmasına neden olmuştur.

İşte biz burada içine düşülmüş olan mali ve ekonomik bunalımın nedenlerini araştırmaya çalışacağız.

A - Toprak Düzeninin Bozulması

Osmanlı Devleti'nin toprak düzeninde temelde İslam arazi hukukunda yer alan ikta sistemi üzerine kurulmuştur. İkta sistemi, beytülmalın görev almaya hak kazanmış kimselere kira karşılığında verilen araziden ibarettir.

Tımar ve zeamet sistemi Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde Sultan Orhan zamanında Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından ihdas olunmuştur. Bu usul askerlik ve maliye bakımından çok önemlidir (Karamursal, 1989; 198). Tımar, devletin miri araziden belirli bir kısmının, yıllık gelir toplamının veya bir bölümünün, belli hizmetler karşılığında bir şahsa verilmesine denir. Miri arazi ise, mülkiyeti hazineye ait olup, devlet tarafından tapu ile şahıslara ihale edilerek tasarruf olunan tarla, çayır, yaylak, kışlak, kuru gibi yerlerdir. Arazi, tımar verilen kimsenin mülkü değildir. Tımar sahibi araziye reayaya (halka) işletir, mahsulünden ve reayadan, devletin alacağı vergileri toplardı. Tımar sahibi araziyi kendi işliyemediği gibi kendi adına bir başkasına da işlettiremez.

Tımar sisteminin kaynağı İslamın ikta müessesesinden gelmektedir. İkta sistemi uygulamasına ilk İslam topluluklarında da rastlanmaktadır.

İkta sisteminin geniş bir uygulamasında Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında görülmektedir. Bu dönemde iktalar babadan oğula intikal etmekte ve üretimin artması ölçüsünde memleket imarını teşvik etmekteydi (Turan, 1969; 237). İkta, arazi-ı miriye yada mülkün senevi vergileri yada öşriyesinin bir kısmının belli hizmetler karşılığında belirli şahıslara verilmesi demektir İslam Ansiklopedisi, 1968; 949).

Osmanlı tımar sistemi devletin fetih hareketlerini güçlendiren bir uygulama olarak uzun süre olumlu sonuçlar vermiştir. İkta sisteminde toprağın gerçek mülkiyeti devlette kalır ve tımar sahibi belli kamu

hizmetlerini yürütmek ve asker beslemek şartıyla toprakları başında kalırdı. Osmanlı toprakları ve bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar padişahın mülkü sayılırdı. Ancak İslam hukukuna göre gerçek mülkiyetin sahibi Allah'a ait olduğu kabul edildiğinden padişahın mülkiyet hakkı sınırlı bir düzenleme ve korumadan ibarettir (Karatepe, 1989; 94). Tabii buradaki Allah kavramından, bahsedilen hukuka göre toplumun veya devletin anlaşılması gerekmektedir.

Orhan Gazi zamanında tımar sistemi için çeşitli ilkeler konulmuştur. Bunlar; tımarların sebepsiz yere geri alınmaması, sahibinin ölümü halinde bu kimsenin oğluna intikal etmesi, çocuk küçük ise hizmet edecek yaşa gelineye kadar hizmetkarların sefere gitmesidir (Cin, 1985; 59).

Tımar sisteminin birçok faydalarının bulunduğu söylenebilir. Tımar sahipleri ekonomik, mali ve diğer görevleri yerine getirmiş, tımar düzenine bağlı olan gelirler artmış, tarımsal verimlilik toprağın iyi işlenmesi ile arttırılmış, yol ve köprülerin yapımı ve hayvan yetiştirme konusunda ülkede imar ve hayvancılığın gelişmesine de katkıda bulunmuştur.

Osmanlı toprak düzeninin temelini teşkil eden tımar sistemini bu şekilde kısaca özetledikten sonra bu sistemin bozulmasının nedenlerini incelemeye çalışacağız.

Osmanlı tımar sisteminin bozulmasının iç ve dış olmak üzere birçok nedenleri bulunmaktadır. Bunlar:

- Zamanla gelişen iç ve dış şartlara bağlı olarak tımar vergilerinin yetersiz hale gelmesi, tımarların kapıkulluğunu tercih etmelerine yol açmış, ganimet gelirlerindeki azalış, tımar sisteminin askeri yönden önemini düşmesine neden olmuştur.

- 16.yy.da meydana gelen büyük nüfus artışı, fetih hareketlerinin durması nedeniyle, sınırları belli çiftçilere kapasitesinin üzerinde bir yük getirmiştir. Yeni toprakların ziraata açılmaması, nüfusun ticaret ve sanayiye kaydırılmaması zamanla bu yükün daha da ağırlaşmasına neden olmuştur.

- Devlet hazinesi para sıkıntısı çekmeye başlayınca ilk iş olarak tımar gelirlerine el atmış, tımarlar küçültülerek fazla topraklar padişah hasları (padişah ve ailesi ile vezirleri ait topraklar) olarak hazineye mal edilmiştir. Tımar gelirlerinin hazineye mal edilmesi yönünde atılan ilk adım, bu toprakların iltizama verilmesiyle atılmıştır.

- Tımar sisteminin çözülmesine paralel olarak maaşlı asker sayısında

büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu da bütçe giderlerini büyük çapta arttırmıştır.

- Tımar sisteminin bozulmasında bu toprakların vakıf haline getirilmeleri de önemli rol oynamıştır. Tımar topraklarının vakıf haline getirilmesi hazine gelirlerini olumsuz yönde etkilemiştir

-Tımar toprakları zamanla özel mülkiyete konu olmağa başlamıştır. Bu toprakların özel çiftlikler haline gelmesinde tefeciliğin önemli etkisi olmuştur. Devlet giderlerinin artması vergi yükünü arttırmış, borcunun ödeyemeyen reaya, toprağını tefeciye bırakmak zorunda kalmıştır.

- Siyasi ve ekonomik güçlükler ahlaki bozulmalara, rüşvet ve faizciliğin artmasına neden olmuştur. Askeri yönü üstün gelen tımar sisteminin sarsılmasında kapıkullarının dirlik sahibi olmaları da önemli etken olmuştur.

- Savaşların uzun sürdüğü dönemlerde vergi yükünün artması köylüleri tefecilere itiyordu.

- Anadolu'dan geden eski dağlardan beri önemli olan Hint ve İran yollarının eski önemlerini kaybetmeleri ticari açıdan Dünya güç dengesinin sarsılmasına ve yön değiştirmesine neden olmuştur.

- Avrupada sanayinin büyük bir hızla gelişmesi savaş teknolojisinin de hızla gelişmesine neden olmuş, savaşlarda ateşli silahlar önem kazanmış, sipahilerin savaş gücü de sarsılmıştır.

- Osmanlı Devleti, gerileme döneminin ekonomik, siyasal ve sosyal sıkıntıları içinde toprak düzenini islah etmeyince yada yeni bir toprak sistemi kuramayınca, tımar sistemini ilga etmiştir (Tekir, 1988; 65-69).

Görüldüğü üzere tımar sisteminin bozulmasında birçok faktör etkili olmuştur. 17. asırda yaşayan Koçibey tımar sisteminin bozulmasını kendi ismini taşıyan risalesinde şöyle açıklamıştır:

"Zeamet ve tımar isteyenler bir günde yüzbin akçe tımara hak sahibi oldular. Boşalan tımar ve zeametler de eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeğe başlandı. İleri gelenler ve vükela, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, islam memleketlerinde olan tımar ve zeametın seçmelerini şer-i şerife ve yüksek kanuna aykırı olarak kimini paşmaklık yaparak, kiminin padişah has'ına katarak, kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sıhhate olan kimselere emeklilik olarak verip, bütün zeamet ve tımar ileri gelenlerin yemliği oldu

(Koçibey, 1972; 33).

Koçibey risalesinde belirtildiği gibi tımar sistemi rüşvetle bozulmağa başlamıştır. Öte yandan gelirlerin iltizam usulü ile toplanması da mültezimlerin köylüye zulüm ve baskı yapmasına neden olmuş bu da toprağın ekilmemesine ve toprağın terk edilmesine neden olmuştur.

B - Ekonomik Kapitülasyonlar

Genel olarak politikacılarımız ve bazı tarihçilerimiz 19.yüzyılın 2. yarısından bu yana Osmanlı ekonomisinde görülen döküntüyü eski padişahların ve bu arada Fatih Sultan Mehmet'e veya Kanuni Sultan Süleyman'ın Cenevizli, Venedikli ve Fransızlara "bahş" ettikleri veya İstanbul alınınca yeniledikleri ekonomik kapitülasyonlara bağlarlar. Bu görüş yanlıştır. Bu ve onlardan sonra devletin güçlü bulunduğu dönemlerde kapitülasyonları "bahş" etmekteki amaç ticaretin gelişmesini ve o yoldan yurdun zenginleşmesiyle devlet gelirlerinin artmasını sağlamaktır ve bu yön sağlanıyordu. Zamanla Osmanlı Devleti'nin gücünün azalması yüzünden kapitülasyonlar sonucu kurulu düzen yalnız durmakla kalmamış, ekonomik bakımdan da verilen ek kapitülasyonlar yıkıcı bir etki meydana getirmeye başlamıştır. Bu sonuç Fatih ve Kanuni'den kalma kapitülasyonlar olmasalardı da yine ortaya çıkacaktı, çünkü Osmanlı Devleti'nin başında bulunanlar, kısa bir süre için de olsa, M.Ali Paşa'nın elinden varlıklarını ve hele hanedanın tahtını kurtarmak için herşeye razı olacak bir anlayış içindeydiler. Dolayısıyla ekonomik güçsüzlüğümüzde Fatih'lere, Kanuni'lere suç yüklemek yersizdir. Suçlu olan 19.yüzyıl olaylarını yönetemeyen ve onlarla baş edemeyen zamanın büyükleridir (Bayur, 1989; 41-42).

Kapitülasyonların Osmanlı ekonomisinde çöküntüye sebep olmasının tarihi seyrini kısaca özetledikten sonra şimdi de etkilerini inceleyelim.

1- İç Gümrük Vergilerinin Kaldırılması: Kapitülasyonlarla, ilk olarak yabancı tüccarların mallarını iç pazarlara sürmesini güçleştiren iç gümrük duvarlarının yok edilmesi gerekiyordu. Gümrük, fiyatları yükseltiyor ve sürümü azaltıyordu. Avrupa ülkeleri sanayinin gelişmesini sağlamak ve malların sürümünü kolaylaştırmak için Osmanlı Devleti'nin zayıf olduğu bir dönemde gümrük vergilerini kaldırttılar.

2- Küçük Sanatların / Zenaatın Çöküşü: İç gümrüklerin kaldırılışıyla iç pazarlar Avrupa mallarıyla doldu. Piyasaya giren bu malların çokluğu birçok malın satılamamasına ve fiyatların çok ucuzlamasına sonucunu doğurdu. Öte yandan kültür erozyonu nedeniyle ülkede yaşantı ve ihtiyaçların değişmesi gözlemlendi. Bu ihtiyaçları iç piyasa karşılayamadığı

için, Avrupadan birçok mal ithal edildi. Bu mallar yerli mallar ile müthiş bir rekabete girdi ve küçük sanatlar yavaş yavaş sönmeye başladı. Ayrıca yabancı tüccarlar ülke içindeki hammaddeleri ihraç ettiklerinden esnaf ve zenaatkar işleyecek mal bulamayacak hale geldiler.

3- Lonca ve Gediklerin Çöküşü: Loncalar ve gedikler, Osmanlı Devleti'nin organize ekonomi döneminin sağlam esnaf kuruluşlarıydı. Kapitülasyonların doğrudan veya dolaylı etkileri ile bu kuruluşlar da zaman içinde ortadan kalktı.

4 - Dış Ticarete Değişmeler: 19.yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin doğrudan veya transit ihracaatı ithalatının çok üzerindeydi. 1850 de bunlar birbirine denkti. 1878-1913 yılları arasındaki ithalat ve ihracatın değer bakımından karşılaştırıldığında Osmanlı dış ticareti açık vermiştir. Bu açıklar borçlanma ile kapatılmağa çalışılmıştır.

5 - Vergilere Olan Etkiler: Devletin ihtiyaçları artıyor, buna karşılık gelir yükselmüyordu. Ülkede bulunan yabancıların hiç bir vergi yükümlülükleri olmadığı için bunlara ait vergi kaynaklarından yararlanılamıyordu. Yabancılara vergi koyma girişimleri de Avrupa devletlerinin baskısı sonucu gerçekleşmemişti. Tüketim vergileri ve gümrük vergileri geliştirilemediği için doğrudan vergiler devletin önemli gelirlerinden birini oluşturuyordu. 1836 tarihli Osmanlı bütçesinin vergi gelirleri bölümünde vasıtalı vergilerin tutarı, vasıtasız vergilerin tutarının % 50-60 kadardır.

Osmanlı Devleti, gelirini vasıtalı vergiler veya gümrük vergileri ile arttıramıyordu. Durum böyle olunca, devlet gelirlerinin artırılması için sürekli olarak vasıtasız vergiler yükseltilmeye çalışılıyordu. Ama yabancılar hiç bir vergi ödemiyordu. Dolayısıyla, vergi yükü tüm ağırlığı ile millete yüklenmiş oluyordu. Vasıtasız vergilerin ağır yükünü daha çok çiftçiler, vasıtalı vergilerin yükünü de genellikle kent halkı çekiyordu. Devletin giderleri süratli olarak yükselirken, gelirler aynı oranda artmıyordu. Sonuç olarak, kapitülasyonlar, devleti serbest bir maliye politikası izleyemez duruma düşürmüştü. Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu kapitülasyon hakları ve imtiyazlarla ekonomi alanında bütün Avrupa'nın sömürdüğü bir ülke haline geldiği ortaya çıkmaktadır (Nebioğlu, 1986; 34-35).

C- Askeri Harcamalardaki Artışlar

Askeri birliklere üç ayda bir ödenmesi gereken "mevacipler"(aylık ödemeler) hazinenin en önemli gider kalemiydi. Devletin beslemek zorunda olduğu kapıkulu ocakları, ulufeli kale neferleri ile bazı eyaletlerdeki yerli

neferlerine yapılan harcamalar toplam bütçe harcamalarının yarısından fazlasını oluşturuyor, bazen üçte ikisini buluyordu.

Mevacip (ulufe) ödemelerindeki gecikmeler bunalımlara sebep oluyor ve ayaklanmalara neden olabiliyordu.

Öte yandan şartların zorlama ile ordu mevcudu sabit tutulamıyor ve mevcudu, çeşitli baskılarla arttırılıyordu. Kalabalık bir orduya sahip Osmanlı Devleti kaybedilen topraklar ve gelirlerine rağmen bu orduyu beslemek zorunda kalıyordu.

Padişah değişikliklerinde ödenen "cülüs bahşişleri" de büyük sıkıntı yaratıyordu. Cülüs bahşişleri yaklaşık ek bir yıllık ulufe tutarını buluyordu. Bu giderleri karşılamak için ise bazı ek vergiler tahsil ediliyordu.

Mevaciplerin ve cülüs bahşişlerinin hazine üzerindeki baskısı gerek merkezde gerek sınır boylarında birçok bunalımın nedeni olmuştur. Bunun için çeşitli tedbirler alınmış ancak gerek asker sayısında gerek mevaiplerde sürekli ve önemli tasarruflar sağlanamamıştır.

Öte yandan savaş yıllarının barış yıllarından uzun olması sebebiyle devamlı ek giderler ortaya çıkmıştır. Barış yıllarında dahi açık veren Osmanlı bütçesi devamlı açık veriyor ve savaş giderlerini, normal hazine gelirleriyle karşılama imkanı olmadığından ek vergiler, iç hazine desteğini, iç borçlanma vs. ile karşılanma zorunluluğu doğuyordu.

Savaş şartları mevacip alan askeri kesimlerde bir şişmeye yol açarken geçim imkanlarının daralması halkı devlet kapısında bir kadro edinmeğe veya devlet hizmetinde ise ikinci bir kadro peşinde koşmasına yol açıyordu. Askeri kesimin vergi dışı tutulmuş olması reayanın yeniçeri olma özlemini arttırıyordu.

Şehirlere ve kasabalara imtiyazlı bir kesim olarak yerleşen Yeniçeri ve Atlı-Bölük süvarisi; vergi mültezimi, tahsildar ve asayiş işlerinden sorumlu olarak, Anadolu'da hakim bir duruma gelmişti. Bu hal ise klasik devlet yönetimini değiştirmeye yetmişti. Öyle ki, kapı-kulunun imtiyazlarından faydalanmak maksadı ile yerli Türk-Müslüman halktan birçokları, türlü yollarla Yeniçeri sıfatı takınmışlardı (Yücel, 1988; XIII). Bir yolunu bulup yeniçeri olanları ayıklamak devlet için mesele oluyordu. Divan görevlileri, medreseler, kadınlıklar, evkaf mukataaları, gümrükler büyük bir gizli işsiz kitlesi barındırarak kanuni cari harcamaları kabartıyordu (Tabakoğlu, 1985; 205-213).

D - Mali Sistemin Düzensizliği

Tanzimat devrine gelinceye kadar, devletin muntazam bir vergi sistemi yoktu. Gülhane Hattı Hümayunu ile kamu maliyesinin vergi ve bütçe ile ilgili konularına ait önemli yenilikler getirildi. Verginin adelet prensibine uygun olarak, mükelleflerin ödeme gücü ile orantılı bir şekilde alınması esas kabul olunmuştu. İktidar, itidal ve kesinlik prensipleri konulmuş ayrıca iltizam usulleri kaldırılmış, mali teşkilat genişletilerek memurlar vasıtasıyla vergilerin tahsili esas konulmuştur.

Bütün mali işlerin yürütülmesi defterdarların sorumluluğuna bırakıldı, bir kısım mahalli vergilerin de belediye vilayet meclislerince alınması esas getirildi. Bütün bu yenilikler Fransa'da uygulanan sistemden yararlanarak yapan M.Reşit paşa, sürekli çabalara rağmen, uygulamada beklenen başarıyı sağlayamamıştır (Sayar, 1977; 184-185). Esasen, Abdülmecit dönemi devlet adamları böyle bir düzenlemeyi gerçekleştirebilecek bilgi ve yeteneğe sahip değillerdi. Keyfi vergi tarih ve tahhakkuk edilmesi gibi uygulamaların dışında, sistemi düzeltmeye yönelik önemli değişiklikler gerçekleştirilememiştir (Tekir, 1987; 13).

1859 yılında dördü Türk, üçü yabancı olan yedi üyeli bir islahatı Maliye Komisyonu teşkil edilmiştir. Ancak memleketin mali ve ekonomik durumu hakkında aranılan bilgilerin hemen hiç birinin temin edilememesi dolayısıyla komisyonun çalışmaları güçlüklerle karşılaşmıştır. Buna rağmen, dairelerde toplanan ve araştırılıp belgelendirilmesine imkan bulunmayan rakam ve bilgilere dayanılarak 1863-1864 yılında ilk bütçenin yapılması sağlanabilmiştir (Feyzioğlu, 1984; 26).

Bundan sonra uygulanmaya gidilen mali merkeziyetçilik de tam manasıyla başarıya ulaşabilmiş değildir.

E- Maliye Teşkilatının Bozukluğu

Tanzimat sonrası düzenlemelerde, Osmanlı Maliye Nazırı (Bakanı), hükümetin yüksek bir icra memuru durumuna getirilmiş olup, padişahın ve sadrazamın emirlerini yerine getirmekten başka yetkileri olmayan bir devlet adamı konumunda idi. Diğer teşkilatlarla irtibatı son derece zayıf olan Maliye Bakanlığına, bakanlıklar ve diğer kamu kuruluşları kendilerine ayrılan tahsisatın harcama şekli hakkında hesap verme ihtiyacını hissetmiyorlardı. Hatta bakanlıkların ve kamu kuruluşlarının Maliye Bakanlığına danışmaksızın Hazine tahvillerini bile çıkardıkları ve özel gelirlerini diledikleri gibi sarfettikleri olurdu (Tekir, 1987; 12).

F - Harici Borçlanmalar

1854 yılında, Kırım Savaşı masraflarını karşılamak için, ilk defa olarak dış istikraza başvurulmuş ve müttefik devletlerden, iç borçlanmalara nisbetle daha uygun şartlarda ödünç para alınmıştır. 1854-1874 tarihleri arasındaki 20 yıllık devrede birkaç kez borçlanılmış, 238 milyon tutarındaki bu istikrazların ihraç fiyatlarının düşüklüğü yüzünden hazineye sadece 127 milyon girmiş, üstelik bu paradan aracılara da yüksek komisyonlar ödenmiştir. Bu rakamlar Osmanlı Devleti hazinesinin ne kadar hazin ve feci bir duruma düştüğünü göstermeğe kafidir (Sayar, 1975; 303-305).

Dış borçlanma süresi içinde 1881 tarihli "Muharrem Kararnamesi" özel bir önem ve yer tutmaktadır. Bu kararname ile Osmanlı borçlarının itfası için Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuş, devletin bazı gelir kaynaklarının yönetimi ve toplanması yabancılardan oluşan bu kuruma bırakılmıştır. Bu kurumun oluşturulması ile yabancılara, imtiyazlar verilmiştir. Düyun-u Umumiye ile devlet hazinesinin yanı sıra vergi toplayan yeni bir kurum meydana getirilmiştir.

Zaman içinde yapılan istikraz andlaşmaları ile Düyun-u Umumiye'nin imtiyazları sürekli olarak arttırılmıştır. Osmanlı Devleti tarafından yapılan harcamaların en olumsuz yanı, alınan borçların ülkenin ekonomik kalkınmasına harcanacağı yerde bütçe açıklarının kapatılmasında kullanılmasıdır. İstikrazların itfa tutarları, devletin ödeme gücünün çok üstüne çıkmıştı. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin 1914-1915 yılı bütçesinde devlet giderlerinin %17.7 si Harbiye Nezaretine (Savaş Bakanlığı), %1.6 sı Umum-u Nafia'ya (Bayındırlık Bakanlığı), %3.1'i Dahiliye Nezaretine, %1.6 sı Maarif Nezaretine (Eğitim Bakanlığı) ayrılmışken, kamu borçları için ayrılan paranın oranı %34.3 gibi çok yüksek bir değerdi. Sonuç olarak, Düyun-u Umumiye ile Osmanlı sadece ekonomik bağımsızlığını kaybetmiş olmakla kalmıyor aynı zamanda mali bir esarete de girmiş oluyordu (Nebioğlu, 1986; 48-49).

Harici borçlanmada etkili olan faktörleri iç ve dış faktörler diye ayırmak mümkündür. Burada biz dış faktörlerden söz edeceğiz.

19.yüzyılda emperyalist devletler milli sınırlarına sığmayan sermayelerini dışa aktarmaya çalışmışlardır. Sanayi devrimi ile birlikte, 18.yy.ın sonlarına doğru burjuva sınıfının yeni bir kesimi ortaya çıkmıştı ki; bu yeni sınıf çıkarları 18.yüzyıl toprak sahipliğine ve ticarete dayalı aristokrasinin yararlarına göre biçimlenmiş mevcut kurulu düzene karşı olan sanayi kapitalistleri sınıfı idi. Bu sınıfın öncülüğüyle kapitalizm gelişmiş, serpilmiş ve belli bir süre sonra biriken sermaye, dışa açılma

gereğini duymuştur. İngiltere'de sanayi üretiminin artması sermayeyi o denli biriktirdi ki, sermayedarlar fazla paralarını kullanarak yer aramağa başladılar. 19.yy. ortalarında sanayi gelişmiş ancak fazla sermayenin karlı bir şekilde kullanımına yeterli olmamıştır. Bu nedenle yeni ve fakir ülkelerde işletilerek veya Avrupa'dan istikrazda bulunmak isteyen devletlerin tahvilatına yatırılarak büyük miktarda sermaye fazlası vardı. Bu bilgiler kapitalist ülkelerin dışa açılma mecburiyetinde olduklarını göstermektedir. Nitekim 1881 Muharrem Kararnamesine giren borçların toplamı içinde Fransa %40, İngiltere %29 paya sahiptiler. Ekonomik sömürünün bir başka aleti de dış borçlar olmaktadır. Emperyalist aşamaya gelmiş olan ülkeler yeni pazar ve hammadde kaynakları bulma gereği olarak Osmanlı Devletinde bu teknikten istifade etmişlerdir. (Çağlayan, 1980; 27-29).

G - Enflasyon ve Kağıt Para Rejimi

1580 yılında itibaren Amerika'da ucuz ve bol gümüş, Osmanlı Devletine akmağa başlamış ve tüm Levant pazarlarını istila etmişti. Bu hal ise Osmanlı Devleti'nde; İspanya'da olduğu gibi, enflasyon olgusunu meydana getirmiş ve devletin ekonomik-mali hayatını olduğu gibi tabakaları, müesseseleri de alt üst eden etkiler meydana getirmiştir. Çünkü akçe değerini süratle kaybetmiş ve fiyatlar birden bire yükselmiştir. Enflasyonun ortaya çıkardığı her türlü anormal durum, yani paranın değerinin düşmesi, kalp (kötü) paranın çoğalması, spekülasyon, faiz hadlerinin yükselmesi, akçeye dayanan tüm Osmanlı maliyesini ve buna bağlı olarak da iktisadi hayatı içinden çıkılmaz problemlerle karşı karşıya getirmiştir (Yücel, 1988; XI)

Osmanlı paralarında esas para birimi dördü bir dirhem olan akçe ismindeki gümüş para idi. Kıymetli akçeden de az olmak üzere Halep, Diyarbakır ve Erzurum da 16.yy'ın ikinci yarısında (989 H:1581M) İran savaşları dolayısıyla sekizi bir akçe olmak üzere pul kesilmesine müsaade edilmişti Akçenin de ayarı bozuldukça altınlar ona göre ayarlanırdı (Uzunçarşılı, 1988; 691).

Enflasyon nedeniyle paranın değerinin düşmesi Osmanlı toplumunun bir çok müesese ve tabakalarını sarsmış bundan da en çok etkilenenler dirlik ve ulufe sahipleri olmuştur.

Para darlığı nedeniyle işleri bozulan ve hayat şartları son derece ağırlaşan Anadolu köylüsünün dağılmaya, kurulu düzeni temelinden sarsmaya yetecek olayların çıkmasına sebep olmuştur. Bu suretle para sisteminin bozulması Osmanlı Devleti'ni askeri, mali ve sosyal bakımlardan temel müessesesi olan tımar sisteminin de bozulmasını

hazırlamıştı. Enflasyon, aynı zamanda devlet maliyesini yeni gelir kaynakları bulmaya ve vergi sisteminde değişikliğe gitmeğe zorlamıştı (Yücel,1988;XI-XII). Para değerinin düşmesi, öteki mali ve ekonomik bunalımlar yüzünden, devletin görevlerini yapması için masraflara yetecek gerekli parayı bulmadan kullandığı gelir kaynaklarında dengeli bir gelişme olmamıştır (Akdağ, 1979; 408).

Tanzimat döneminin en önemli mali ve ekonomik problemlerinin temelinde para değerindeki dalgalanmaların bulunduğu bir gerçektir. Devlet ihtiyaç duyduğu gelirleri sağlamak için çeşitli tedbirlere başvurmuştur. II. Sultan Mehmet zamanında yapılan ve çok defa başarısızlıkla neticelenen savaşlar devleti para değerini bozmaya mecbur bırakmıştı. Bu hükümdar zamanında çıkarılan madeni paraların gerçek değeri, hileli bozulmalar ve ayar (vezin) eksiklikleri nedeniyle ticari veya tedavül kıymetlerine tekabül etmekten çok uzak olmuştur (Tekir, 1987; 14).

Abdülmecit zamanında maliye, paranın değerini bozma gibi bir alışkanlığı terketmiş olmakla beraber Sultan Mahmut'un ölümüne kadar meçhul olan bir nevi yeni para, "Kaime" ihraç etmiştir. Kaimenin tedavüle çıkarılması ticarete gerek umumi gerek özel muamelelerle büyük karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Bu para Osmanlı Devleti Hazinesi için, Abdülmecid'in saltanatı müddetince devam eden ve hatta Abdülaziz'in ilk saltanat senelerinde göreceğimiz mali karışıklıkların sebebini teşkileden çok önemli zorluklar meydana getirecektir. Kaime, Osmanlı Devleti ile Mısır arasında meydana gelen savaş esnasında çıkarılmıştır. Yunan savaşı , Rus savaşı ve bunların neticesinde ödemek mecburiyetinde kaldığı ağır savaş tazminatı dolayısıyla zayıf düşen devlet belki sultanların sonlarını ve Devletin geleceğini değiştirecek olan bir mücadeleye girmiş bulunuyordu. Bu önemli anda cebri vergilemeye müracaat edilemezdi. Paranın gerçek değeri de o kadar düşmüştü ki bundan aşağıya düşürmek mümkün değildir. Hükümet kağıt para ihracını işte o zaman gerçekleştirdi (Velay, 1978; 70).

Kağıt paralar el yazısıyla tanzim edilmiş hazine bonoları şeklinde çıkarılmıştır. Bunlar başlangıçta en aşağı 100 kuruşluk kaimeler halinde verilir ve %8 faiz getirirdi; daha sonra bu bonolar matbaada basılmış ve numaralandırılmıştır. Fakat bunlar geliştikçe kıymetleri de düşmüştür (Morawitz, 1978; 14)

Para ihracında kağıt paranın ağırlık kazanması ticaretin temelini tahrip etmiştir. Bu paraları yabancı paralarla tahvil etmek veya yabancı bir ülkeye para göndermek gerektiği zaman küçük, büyük bütün tacirler, para rayicini istedikleri gibi yükselten ve düşüren sarrafların ellerine düşmekte idiler. Öte yandan bu paralar memlekette zorla kabul ettirilen vergiler gibiydi.

Çünkü sahip oldukları kıymetin üzerinde olan bir kıymetten ihraç edilen bu paraların değeri piyasada çabucak düşüyordu. Bundan da özellikle vergi mükellefleri ve tüccarlar zarar görüyordu (Velay, 1978; 32).

Para değerindeki istikrarsızlıklar bir taraftan iç ekonomik hayatı felce uğrattırken, diğer taraftan dış ticaret açıklarının büyümesinde önemli bir faktör olmuştur. Dış ticaret açıkları, devletin sadece hammadde ve yerli sanayini değil, ekonominin akışının bağlı bulunduğu altın ve gümüşü de ülkeden kadırmıştır. Enflasyon oranı hızlı bir şekilde yükselmiş, II. Selim'in tahta çıkmasından sonraki iki yüzyıl içinde fiyatlar dört katına kadar artmış, özellikle besin ve benzeri malların fiyatındaki artışlar sabit gelirliler ile dar gelirli vatandaşların büyük zarar görmelerine neden olmuştur. Bu nedenle, devlet memurları hizmetlerini en yüksek parayı verene satıp rüşvet almağa başladılar. Bu konuda devletin yapabildiği tek şey, paranın değerini sık sık düşürmek ve bunun sonunda birbiri ardından mali bunalımlara sebep olmaktı (Tekir, 1987; 17).

H-Üretim Yetersizliği Ve Gelir Düşüklüğü

Devletin birçok geliri, savaşlar nedeniyle yok olmaya yüz tutmuştur. Yeni gelir kaynakları bulunamadığından verimin yükseltilmesi ile üretimde bir artış sağlanamamıştır. Bu nedenle zirai ürün fazlası da sağlanamamıştır. Bunun yanında emek hem vasıf hem de sayı olarak yetersiz, tarım teknolojisi geri idi. Ayrıca dış fiyat ve talebin yüksekliği ülke üretiminin dışarıya kaçması eğilimini meydana getirmiştir. Böylece tarım kesiminin üretimi hem iç piyasanın ihtiyaçlarına cevap vermiyor, hem de vergi kayıpları artıyordu (Tabakoğlu, 1985; 214).

16.yy. sonlarından itibaren başlayan ve 17-18.yy.'larda da devam eden sosyal bunalımlar, halkın yerlerini terk edip, daha emin olarak gördükleri yerleri göç etmesi, sebeptir. Bu durum, birçok kasaba ve köyün harap olmasına yol açmış; birçok ekili alan kullanılamaz hale gelmiş, devlet zirai ürünlerin azalması karşısında düştüğü sıkıntıdan ve gelecekteki daha büyük felaketlerden haklı olarak endişe etmişti (Halaçhoğlu, 1988; 39).

Osmanlı Devleti teknolojik hamleyi başlatacak bilgi alt yapısından yoksundu. Tarım teknolojisindeki gerilikten dolayı üretim tümüyle tabii şartlara bağlı kalmış ve kuraklık, salgın gibi olumsuzluklar üretime olduğu gibi yansımıştır. Öte yandan fiyatların yükselmelerinden yararlanan stokçular çeşitli zirai ürünleri stoklayarak fiyatların daha da yükselmesini sağlıyordu. Böylece bunalım daha da şiddetlenir hale geliyordu.

Sınaileşmek için gerekli zirai ürün fazlasının meydana getirilmesi

hem emek noksanı hem de teknolojik gerilik açısından mümkün değildi. Bazı mamül maddelere olan talebin artması ve dış kaynaklı mamül maddelerin ülkeye girmesiyle durgunluk başgösterdi. Esnaf birliklerinin yeni şartlara uyum sağlayamamaları, teknolojik gelişimin olmaması, maliyetlerin düşürülmeşi sanayii nisbi bir gerilemeğe itiyordu. Tarım kesimin de üretim yetersizliği dolayısıyla sanayie yönelebilecek işgücünü besleyecek bir ürün fazlası olmuyordu. Kaldı ki tarımdan kopan işgücü şehirlere yığılıyor veya savaşlarda istihdam ediliyordu veyahut ta eşkiya zümresine katılıyordu (Tabakoğlu, 1985; 214-216).

SONUÇ

Osmanlı Devletinin içine düşmüş olduğu bunalımı bunalımlar halinde incelemeye çalıştık. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu bunalım ile birlikte sosyal ve siyasal bunalımlarda devletin çöküşünü hazırlayan sebeplerden olmuştur. Mali manada bunalım tabiki çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bunların başında da toprak düzeninin bozulması gelmektedir. Toprak düzeninin bozulması neticesinde ortaçağdaki derebeylik sistemine benzer bir sistem ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin hiç bir surette tasvip edemeyeceği uygulamalara gidilmiştir. Bu sistemin uygulanmasında derebeyler değil de Ayan sınıfı etkili olmuştur. Ayan sınıfının imtiyazlı bir kesim olarak ortaya çıkması beraberinde çeşitli huzursuzlukları da getirmiştir.

Bu kesimin türemesi vesilesiyle huzursuz olan köylü toprağını işleyemez duruma getirilmiştir, buna karşılık ağır mali mükellefiyetler altına sokulan çiftçiler çareyi topraklarını terk etmekte bulmuştur. Belirli dönemlerde ağır bir borç altına sokulan köylü ve çiftçiler, ahlaken çöküntü içinde olan toplumun bazı kesimleri tarafından faizle para verilmek suretiyle daha da içinden çıkılmaz durumlara sürüklenmiştir.

Biraz önce belirttiğimiz gibi bu durumda; yok pahasına hatta borçlu kalarak çiftini çubuğunu ve toprağını elinden çıkarmak zorunda kalan köylü ve çiftçiler şehirlere akın etmeğe başlamışlardır. Bu göçler nedeniyle, köy ve şehir nüfuzu dengesinde önemli ölçüde bozulmalar gözlenmiştir.

Öte yandan askeri kesimin de bir türlü bitmek tükenmek bitmeyen istekleri; Devletin mali yapısında ve asayişin sağlanmasında önemli problemler ortaya çıkarmıştır. İç güvenliğin sağlanamaması çeşitli etnik grupları defalarca isyanlara teşvik etmede etkili olmuştur. Ülke içindeki karmaşanın yanında ülke savunmasının da zafiyet göstermesi devam eden isyanların akabinde çeşitli savaşların çıkması da Devletin içinden çıkılmaz problemlerini arttırmıştır. Bu kargaşanın önemli sebeplerinden biri de

Yeniçerilere Padişah değişikliklerinde ödenen cülus bahşişleridir. Bilindiği gibi padişah değişikliklerinde ödenen cülus bahşişleri nedeniyle; askerler padişah değişikliklerinde etkili olmuşlar ve bizzat bu değişiklikleri desteklemişlerdir. Bu da istikrarsızlıkların devam etmesine neden olmuştur.

Tanzimat dönemlerinde bilinçsizce ve karşı taraftan hiç bir taviz alınmadan yapılan kapitülasyonlar zamanla mali bunyeyi kemirir bir hal almıştır. Kapitülasyonlar sebebiyle gayri müslümlere verilen imtiyazlar ülke içinde sosyal adaletsizliklere sebep olurken, öte yandan sanat ve zenaatın çöküşünde etkili olmuştur. Çünkü imtiyaz sahiplerinden hiç bir vergi tahsil edilemiyor bu nedenle de kamu harcamalarına gayri müslümlerin katkısı bulunmuyor fakat yapılan kamu hizmetlerinden faydalanabiliyorlardı. Bu durumun önlenmesi için Osmanlı Devleti çeşitli girişimlerde bulunmasına rağmen, Avrupa devletleri buna şiddetle karşı çıkıyor ve bu konuda Osmanlı Devleti'ni ağır bir baskı altında tutuyordu.

İşte Osmanlı Devleti'nin zamanın şartlarına uyum gösterememesi, Avrupa devletlerinin ilim, teknik ve diğer alanlar bakımından gerisinde kalması, gerçekleştirmesi gereken reform hareketlerini gerçekleştirememesi, savaşların bir gelir kaynağı olarak mütalaa edilmesi nedeniyle devamlı savaşlara girişilmesi neticesinde büyük masrafların yapılması, yine savaşların neticesinde artan masrafların ekonomik bünyede sıkıntı meydana getirmesi itibariyle halk ile hükümet arasında hoşnutsuzlukların çoğalması ve nihayet emperyalist devletlerin Osmanlı Devletine karşı olan husumetleri neticesinde devletin zayıf düştüğü bu dönemlerde Osmanlı'dan intikam alırcasına Osmanlı Devletini bir müstemleke hale getirme emelleri, Osmanlı Devletinin mali, ekonomik ve sosyal problemlerin başlıca kaynakları olarak ortaya çıkmıştır.

THE CAUSES OF THE FINANCIAL CRISES IN THE OTTOMAN EMPIRE

Ottoman Empire faced many economic problems from the early sixteenth century until the nineteenth century. As a result of the economic problems, the empire started to collapse during the nineteenth century. Actually, there were several reasons of the fall of the empire. First, Ottomans did not adopt the reform movements and the Renaissance occurred in the west. Secondly, the economy of the empire depended on mainly agriculture for many years. Whereas, industrialisation process started earlier in the west because of the invention of the steam engine. On the other hand, war with other countries and turmoil within the empire resulted in some fiscal problems as well.

This paper aims to explore the causes of financial crises in which the Ottoman empire lived during the 19th century.

KAYNAKÇA

Akdura, Yusuf (1988); Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVII ve XIX asırlarda) TTK. Yay. Ankara.

Akdağ, Mustafa (1979); Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453 -1559) C: 2, 2. Bsk., İstanbul.

Bayur, Hikmet (1989); XX.yüzyılda Türklüğün Tarih ve Ağun Siyasaı Üzerindeki Etkileri , TTK.Yay., Ankara.

Cin, Halil (1985); Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 2. Bsk., Boğaziçi Yay., Ankara.

Çağlayan, Toper (1980); "Osmanlı Dış Borçlarının Neden ve Sonuçları (1854-1923)", Maliye Dergisi, Sayı: 47, Eylül-Ekim.

Feyzioğlu, B.N. (1984); Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe, İstanbul.

Halaçoğlu, Yusuf (1988); 18. yy'da Osmanlı İmparatorluğunun İskan Meselesi ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK.Yay., Ankara.

Karamursal, Ziya (1989); Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK. Yay., Ankara.

Karatepe, Şükrü (1989); Osmanlı Siyasi Kurumları "Klasik Dönemi", 1. Bsk., Bil. Araş. Dizisi: 2, İstanbul.

Koçi Bey; Koçibey Risalesi (Sad: Z.Danışman), M.E. Basımevi, İst-1972, 1.Bsk.

Morowitz, C; Türkiye Maliyesi, M.T.Kurulu Yay., Ankara-1978.

Mustafa Nuri Paşa (1980); Netayiğ Ul-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, (Sad: N.Çağatay), C: 3-4, TTK. Yay., Ankara.

Nebioğlu, Osman (1986); Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar, T. İş Ban. Kültü. Yay., Ankara.

Sayar, N.N. (1977); Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, İstanbul.

_____ Kamu Maliyesi, C: 1,5. Bsk., İstanbul-1975

Tabakoğlu, Ahmet (1985); Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi, İstanbul.

Tekir, Sabri (1987); Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Bu İdareye Terk Edilen Gelirler (Rüsum-ı Sitte), İzmir.

_____ Maliye Tarihi, D.E.Ü.-İ.İ.B.F., Res. Tek. Yay.No: 257, İzmir-1988

Turan, Osman (1969); Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul.

Uzunçarşılı, H. (1988); Osmanlı Tarihi, C: 2, TTK. Yay., Ankara.

Yücel, Yaşar (1988); Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, TTK. Yay., Ankara.

Velay, A. Du (1978); Türkiye Maliye Tarihi, Ankara.

_____ İslam Ansiklopedisi, C: 12, M.E. Basımevi, İstanbul-1968.